

2. Berzsenyi Dániel és Katona József.

Kölcsey kritikai működésének volt azonban még egy, valóban előre nem látható hatása: életre keltette s kifejlesztette a kritikusai hajlamot — Berzsenyi Dániel-ben. Amire 1817-ben senki sem gondolt volna, maga Berzsenyi legkevésbé, Kölcsey kritikájának hatása alatt a költő komolyan és alaposan foglalkozni kezdett kritikai tanulmányokkal. Nem arra a két ellenbírálataira célozok, melyekkel kritikusának támadása ellen tiltakozott. Sem az első, 1820-ban írt, de kéziratban maradt felelete, amely Váczy János szerint tele van „a legsötétebb gyűlölettel, zavaros fogalmakkal, személyeskedéssel s a szenvedő ember egész keserűségével,” sem a második, 1825-ből való s a Tudományos Gyűjteményben megjelent (1825. IX : 98—130. l.) mérsékelt hangulatú ellenbírálata nem tartozik az irodalmi kritikák közé: szenvedélyes vitairatok, kisebb részben az ügynek, nagyobb részben a maga személyének védelmére. De Berzsenyi, érezvén első feleletének megírása után, hogy nincs kellő tudományos alapja s megfelelő esztétikai műveltsége Kölcsey méltó megcáfolására, esztétikai tanulmányokba mélyedt és

kritikai műveket forgatott. Gyakorlati eredménye nem volt sok fáradozásának, az óhajtott célhoz nem jutott közelebb s 1825-ben is majd oly rozoga fegyverekkel küzdött Kőlesey ellen, mint öt évvel korábban. Ambíciója még sem veszett kárba. Az a törekvése, hogy ellenfele elméleti alapját megdöntse, magának a kritikának mint műfajnak vizsgálatára serkentette, s akaratlanul, szinte észrevétlenül odasodorta, hogy a gyűlölt műfaj elméletére vonatkozó nézeteit egy tanulmányba foglalja össze. Sajnos, ez a részletes fejtegetése, *A kritikáról*, nyomtatásban csak egy emberöltővel a szerző halála után jelent meg,¹ s így nem valósítja meg a kritika egyik fontos követelményét. Valamint Kisfaludy Sándor kritika-elméleti dolgozata, ez sem teoretikus elmétől, esztétikustól származik, hanem önérzetében megbántott költőtől. Ez magyarázza viszonylagos értéktelenségüket, főként Berzsenyiét. Tanulmánya nem a tudós elfogatlanságával, hanem a pártember egyoldalúságával készült, benne előre megállapított téves elveket iparkodott igazolni, s egyetemes érvényű igazságokként iparkodott fogalmazni olyan tételeket, melyekkel a maga költői igazát remélte bizonyítani. Tanításai közül alig is fogadható el más, mint hogy az igazi kritika, vagy amint ő nevezi, a *teljes kritika*, méltatja a megbírált műveknek mind belső, eszmei tartalmát, mind külső alakját, tehát — az ő terminológiájával — a kül- és belkritikát egyesíti. Téves már a kritika céljának meghatározása, mely pusztán a megbírált íróra kíván tekintettel lenni; jogosulatlan a kritika fölosztása tudományos és vitatkozó — vagy amint ő nevezi: perló-kritikára; helytelen követelés, hogy a kritika még a teljesen tehetségtelen költőkkel szemben is kíméletes legyen s általában inkább a fényoldalakat emelje ki, mint a fogyatkozásokat; végül egyenesen kivihetetlen s nem kevésbé céltalan eljárást tűz a kritikus elé, midőn azt írja: „csak a minden legkisebb részletig vizsgálódó kritika adhatja az egésznek igaz ismeretét”. (II. 194. l.) Az egész minden sorával elárulja, hogy *pro domo sua* készült s egy olyan író tol-

¹ *Munkáinak* 1864-iki kiadásában (II. 184—202. l.); az összes Berzsenyi-utalások erre a kiadásra vonatkoznak.

lából folyt, aki megtűri a kritikát — mert kiirtani nem tudja.

E kritika-elméleti tanulmánya után, melyben Berzsenyi még láthatatlan szálakkal ugyan, de szorosan hozzákapcsolódik költői működéséhez, merész lendülettel átszökött a gyakorlati kritika terére: maga is fölcsapott kritikusnak. Ez Kölesey kritikájának váratlan hatása. 1829-től kezdve *Kritikai leveleket* irogatott — egyelőre csak asztalfiókja számára, de 1832-ben már nyíltan föllépett bírálataival a leghivatottabb fórum, az Akadémia előtt. Az előbbieken Kazinczynak és körének (Dayka Gábor, Szemere Pál, Vásárhelyi János) verseit és költői irányát rostálja; jelentőségüket a kritika történetében csökkenti, hogy sem kéziratban nem terjesztette őket, sem ki nem nyomatta. Az utóbbiak, a korabeli zsebkönyvek bírálatai, szintén nem láttak a maguk idején napvilágot, de az ország legtudósabb testületének mutattatván be, mégis a nyilvánosság elé kerültek.

Ezek a bírálatok Berzsenyit sokkal szebb színben tüntetik föl, mint akár ellenbírálati, akár kritikai tanulmánya. Ami első pillanatra megkapja az olvasót, s a bírálatoknak nem kis érdeme: elyszerűségük és elfogulatlanságuk. Az elméletében fogalmazott elvekhez szigorúan ragaszkodva, iparkodik egyesíteni azt, amit ő bel- és külkritikának nevez s kíméletes módon gyakorolni a kritikát, jobban rávilágítani a munkák érdemeire, mint a hibáira. Dicsér a jóindulatú kritikus szeretetével, a nélkül, hogy üres magasztalásokba tévedne, gáncsol, de finoman, kerülve a sértésnek látszatát is. Személyes tekintetek nem vezetnek: még Köleseyvel szemben is objektív s nem fukarkodik a méltánylással. Tapintatára jellemző, hogy a nyilvánosság elé küldött bírálataiban még inkább tompítja a kritikai hangot — a magánhasználatra szánt *Levelekben* határozottabb és szigorúbb.

Mélyebben tekintve a bírálatokba, elismerésünk még fokozódik, úgyannyira, hogy Berzsenyi kritikáit e műfaj értékesebb hajtásai közé iktathatjuk. A zsebkönyvek (*Aurora* 1831, 1832; *Nefelejts, Uránia* 1832) kritikáit (II.

67—90. l.) Kazinczy szellemében készítette: sokat vesződik nyelvi jelenségekkel s bizonyos könnyed modorban mond futólagos ítéleteket, inkább a műveknek reá tett esztétikai hatását tolmácsolja, mintsem részletesebb elemzéssel okolná meg véleményét. A nyelvi megjegyzésekben sok a kicsinyeskedés, vádjai gyakran alaptalanok, de azok az általános ítéletek, melyeket a költői művekről mond, sokkal magasabb színvonalon állanak, mint Kazinczy hasonló természetű kritikái. Nagy érdemük, s ez igen becses kritikusi adomány, hogy ítéleteinek igazságáról részletes megokolás nélkül pusztán egykét utalással is meg tud győzni: érezzük, hogy nem frázis vagy bók, amit leír, hanem egy gondolkodó kritikusnak beható elemzésen fölépülő nézete. Egész működése érezteti, hogy egy határozott esztétikai hitvallású író tart szemlét az irodalmi jelenségek fölött: a régi, klasszikus költői irány képviselője bírálja az új, romantikus irány termékeit. Mi már, akik szívben-lélekben közelebb állunk Kisfaludy Károly és Vörösmarty romantizmusához, mint Berzsenyi klasszicizmusához, nem osztozunk nézeteiben, s nem tartjuk a *Két szomszédvár* hőseit kannibálnak, nem becsüljük többre az idilli képeket a megrázó jeleneteknél, de ez nem von le semmit a kritikák értékéből. Berzsenyi egy kor, egy költői irány fölfogásának adott hangot, őszintén, elfogulatlanul, okosan — kritikái mint embernek és mint kritikusnak egyaránt becsületére válnak.

A kéziratban maradt *Kritikai levelek* (II. 145—183 l.) más kritikusi adományára világítanak, a nyugodtan, alaposan boncoló értelemre. Ezekben a kritikákban Berzsenyi, elméletével összhangban „a legkisebb részletekig vizsgálódó“ kritikákat akart adni. Törekvését tagadhatatlanul siker követte. Már a második ellenbírálataiban, mikor Kölcseynek a *Jegyváltó* című költeményét ízekre szedte, tanúságot tett arról, hogy mint rendkívül gondolkodva dolgozó költőnek páratlanul biztos érzéke volt a költői eszme és a nyelvi kifejezés kapcsolata iránt. Igazolta, hogy Kölcsey szép kifejezései jobbra üres szólamok, melyeknek igaz érzés, valódi eszme nem szolgál alapjukul; most ugyanezt a részletekbe menő elemző

módszert alkalmazza Vásárhelyi Jánosnak *A költő vágyása*, Daykának *Titkos bú* és Szemerének *Titkos vidék* című költeményeire. Az ízekre szedés mesteri, igazi kritikusi munka. Finom érzékkel mutatja ki a költői szólamok, képek keresett voltát, s amit annak idején Kölesey olvasott a fejére, hogy versei gyakran „teljesek ragyogó kitételekkel, de valósággal minden érzeménnytől s minden értelemtől általában üresek“ — azt most teljes joggal ráhúzza e három versre. Szempontjának rideg alkalmazása azonban egyoldalúságba és így igazságtalanságba sodorta. Akaratlanul elkövette azt a hibát, amelytől úgy óvott elméleti dolgozatában: az árnyoldalakra tekintett egyedül. A megjelölt hibák valóban fogyatkozásai az illető verseknek, de a Szemere-költeménynek, s még inkább a Daykának vannak nagy szépségei is, csakhogy azokat nem látta meg, mert mélyebbről törnek föl. Sajátos zamatot ad e kritikáknak, hogy nyíltan Kazinczy ellen irányulnak, s még érdekesebbé teszi őket, hogy a mestert csak közvetve támadják: párthíveinek olyan verseit szólja le, melyekben Kazinczynak, mint költői iránya határozott képviselőiben, különös gyönyörűsége telt. Értéktelenségüket kimutatva egyszersmind Kazinczy ízlését is kárhoztatta — s ez mint fogás még gyakorlott kritikushoz is méltó lett volna.

Tudományos jelentőségük e kéziratban maradt kritikáknak nincs, s Berzsenyi egész kritikusi működése alig egyéb, mint egy jóízlésű műkedvelőnek komoly, becsületos törekvése: bírálatainak mégis van értékük, s kár, hogy bíráló tevékenységét sem nagyobb terjedelemben, sem nagyobb nyilvánosság előtt nem folytatta.

Még fokozottabb mértékben sajnálhatjuk, hogy K a t o n a J ó z s e f, a *Bánk bán* szerzője, csak egy ízben nyúlt kritikusi tollhoz, s 1819-ben vagy 1820-ban elkészült bírálatát sem jelentette meg. Ez a bírálat, Kisfaludy Károly *Ilka* c. drámájáról, töredékesen maradt reánk s csak egy félszázaddal szerzője halála után látott napvilágot. Nem műkedvelő munka, mint Berzsenyi bírálatai, hanem egy öntudatos, művészete követelményeit a gyakorlatban és elméletben egyaránt ismerő drámaírónak tudományos értékű kritikája, Köleseynek Kör-

ner *Zrinyijéról* szóló tanulmánya után a kor legterjedelmesebb dramaturgiai dolgozata s egész irodalmunkban egyike a legalaposabb dráma-elemzéseknek. A megmaradt rész főként a dráma meséjét ismerteti, jelenetről-jelenetre, de az ismertetésnek egyik legművészebb módját használva: a mese elmondását összekapcsolja a részek és összefüggésük bírálatával. Mint a művész-bírálok általán, kissé aprólékos gonddal szedi szét a cselekvényt, de épen azért rendkívül biztosan mutat rá a meseszöveg, jellemzés és főként a dikció hibáira és érdemeire. Aki a *Bánk bán*ban az emberi lélek oly világos ismeretéről tett tanúságot, itt is esalhatatlanul kihallja a szereplők beszédéből a hamis hangokat, az álpathoszt, a mesterkedést, de ki az őszinte, szívből föltörő szólásokat is; aki olyan művészettel építette föl a maga drámájának cselekvényét, itt is habozás nélkül jelöli meg a henye, gyöngge vagy rosszul alkalmazott szerkezeti elemeket. A bírálat szigorú, nem igazságtalan és nem is méltánytalan; nem érzik meg rajta, hogy az a költő írta, akinek szívében a mellőzés keserősége és a féltékenység kúnja rágódott — s épen Kisfaludy miatt: az ő lángelméjének teremtését megfojtotta a cenzura, míg a diadalmas versenytárs ügyes, népszerű munkái lázba ejtik a közönséget...

Nem merte-e a Tudományos Gyűjtemény közölni ezt a bírálatot, vagy Katona átallotta a nyilvánosság előtt megtépdetni ünnepelt költő-társa babérait — ma már nem tudjuk. Az eredmény egy: Katona, a legnagyobb magyar drámaíró, mint kiritikus is szerencsétlen volt, s megnémult, mielőtt az első messzehangzó szót kiejtette volna. Pedig, e töredékes kritikájából kitetszőleg, ő lett volna annak a kornak leghivatottabb drámaírálója. Így, mikor az irodalmi élet színteréről visszavonult és magát Kecskemétre száműzte, nemcsak a drámairodalom, hanem a kritika fáján is mély sebet ütött.

3. A Tudományos Gyűjtemény.

A Tudományos Gyűjtemény megindulása 1817-ben, ami alkalmat adott Kölcseynek bírálati közlésére,

jegyzést, de sohasem a dráma jelentőségéről, az egésznek, mint költői műnek értékéről, hanem a részleteiről, s ezt is többnyire olyan módon, hogy még jóízű laikusnak sem válnának becsületére.

Tartalmi szempontból is egyedül Garay János kritikái emelkednek ki a Honművész színi bírálatai közül. Garay kétségkívül komolyan vette kritikusi hivatását, s működésének harmadik hónapjában szükségét érezte, hogy elvi álláspontját, gyakorlati kritikáiban irányadóul szolgáló szempontjait egy elméleti dolgozatban foglalja össze. *Dramaturgiai füzér* című tanulmánya¹ gondolkodó fő munkájának tetszik — de ez pusztán látszat: gondolatai részint únos-úntalan ismételt közhelyek voltak már a maguk korában — így az, hogy játékszínünk tespedésének legfőbb oka az eredeti darabok hiánya; részint német dramaturgok sokat hangoztatott nézeteinek nem mindig szerencsés alkalmazása a magyar viszonyokra — így Shakespeare követésének és a jellem-drámáknak sürgetése. Az egész alig több fölületes elmefuttatásnál. Kritikai része — Dugonicsnak és a maga-korabeli színműirodalomnak értékelése — egészen elhibázott, az egyes drámákat nem tudja kellően méltányolni vagy jelentőségüket meghatározni, de még igazi értéküket sem ismeri föl. Egyetlen igaz érdeme, hogy *Bánk bán* jelességét bizonyos mértékben észreveszi: művészi becsben egy fokra helyezi Kisfaludy drámáival, nemzeti karakter tekintetében még föléje is emeli.

Amit Garay ettől a dráma-elméleti tanulmánytól várt, hogy szilárd alapul szolgál dráma-bírálati számára, arról természetesen szó sincs. Az ott hangoztatott elveknek nyomát sem lelmi színi kritikáiban. A fontosabbak: Nagy Ignác, *A mátrai rablók*; Nagymámi; Dugonics, *Báthori Mária*; Birchpfeiffer, *A bársony cipő*; Weidmann, *Corvinus Mátyás* (V: 415—426. 1.), Szigligeti *Kijátszott cselek* (Honművész, 1835. IV. 2. és 5. sz.). Bennük Garay lényegében époly laikus műbírónak bizonyul, mint többi társa. Csak az választja

¹ Újra, hozzáférhető helyen, *Összes munkáinak* 1886—1887-iki kiadásában, V: 396—415. 1.

minden oktató hangtól és fönsőbbeséges leereszkedéstől, ami abban az időben divatos volt. Másrészt Vörösmarty nemesak okosan méltatja a drámát, kiemelve érdemeit, hanem fölismeri — s ezt a színpad is igazolta — hogy Gaal e bohózata maradandó értékű munka. Annál nagyobb érdem ez, mert Gaal írtigyei minden módon gyalázták, s Munkácsy János, maga is bohózatíró, a legyőzött vetélytárs aljasságával nem átalta a Rajzolatokban „össze-vissza lopott krajcáros komédiá“-nak nevezni (1838. 232. l.). Vörösmarty nemesak tisztázta Gaalt a plágium vádja alól, hanem igen élénk érzékkel fejtegette az utánzás szerepét a költészetben és az idegen motivumok fölhasználásának jogosultságát.

Különös érdeklődéssel kísérte Vörösmarty Szigligeti pályáját, nemesak azért, mert fölismerte tehetségét, hanem mert a magyar színpad egyik jövő hatalmas oszlopát látta benne. Noha Szigligeti az Athenaeum idején ifjú, szinte kezdő író volt, Vörösmarty már meglátta drámáinak érdemeit, az ügyesen szőtt bonyodalmat, a hatásra számított, fordulatos mesét, az érdekes jeleneteket, arányos szerkezetet. Jóindulata azonban nem tette elfogulttá: észrevette kedvencének fogyatkozásait is, mind a legfőbbet, azt, hogy erősebb a cselekvény logikus fölépítésében, mint pszichológiai megokolásában, mind a többit, a nem elég gazdag és tartalmas jellemrajzot, a jellemzés következetlenségeit, végül a mélység hiányát az érzelmek és gondolatok rajzában. Szigligeti minden haladását örömmel jegyzi föl, s megjósolja — ebben is igazat adott neki a jövő — hogy pályáján még emelkedni fog. A Szigligeti-bírálatok Vörösmarty legmélyebb kritikái: bennük nemesak a műveket értette meg, hanem belelátott az író lelkébe is, s drámái méltatásával a költő egyéniségét is olvasói elé tudta tárni.

Vörösmarty legérdekesebb és leghíresebb bírálata az, amellyel a *Bánk bán* első Nemzeti színházi előadását (1839. III. 13.) kísérte. Itt állt a kor legkiválóbb színi kritikusa a hozzá legméltóbb föladattal szemben: a legnagyobb magyar tragédiáról kellett véleményt

mondania. Úgy látszik, Vörösmarty nem olvasta a drámát, korábbi budai előadásait pedig vagy nem látta vagy nem emlékezett rájuk, s így pusztán egy este futó benyomásai alapján ítelt róla: ez talán az oka, hogy a kritikus a nagy próbát nem állta meg. Bírálataban van érdem: fölismeri a *Bánk bán* értékét, főként színi hatás tekintetében, s elismeri a költő „magasb tehetségét“, egyébként azonban nemcsak „oly dolgokat mond hibáknak, melyek részint a tragikai alap szükséges következményei, részint a helyzet és jellemből folyó mozzanatok,“ mint Gyulai megállapította, hanem ami végzetesebb fogyatkozás, nem érezte meg, hogy elsőrangú költői remek áll előtte. Nem róhatjuk föl Vörösmartynak, hogy nem fogta föl a maga egész nagyszerűségében a *Bánk bán* drámai jelentőségét, de annyi kellett volna látnia, hogy Katona tragédiája értékesebb minden addig színre került magyar műnél. Aprólékos gáncsai annál bántóbbak, mert a fogyatékosabb ízlésű Honművész ugyanakkor remek szomorújátéknak nevezi (1839. I. 26. sz.), a Rajzolatok meg épen olyan darabnak, mely a legnagyobb külföldi drámákkal megbírja az összehasonlítást (1839. 25. sz.). Az Athenaeum ezen a ponton elvesztette alacsonyabb színvonalú laptársaival szemben az ütközetet.

Bajza 307 színi kritikája közül vagy 40 számol be az előadott drámáról is, tehát irodalmi kritikáinak száma körülbelül megegyezik Vörösmartyéival, de maguk a bírálatok kevésbé változatosak. Vörösmarty hol egészen röviden szól a drámáról, hol alapos, részletekbe merülő kritikát ad, Bajzánál is előfordul, hogy egy-egy értéktelen drámával egy-két sorban végez, de általában hajlik a bővebb ismertetés felé, a nélkül, hogy Vörösmarty alapos, részletező kritikáinak modorát követné. A nehezebb föladatok elől kitér: magyar írók műveit csak elvétve ismerteti,¹ a külföldi

¹ Nevezetesebbek: Munkácsy János *Tündér Ilonájáról* (11.), Szigligeti *Micbánjáról* (18.) és *Rózsájáról* (22.), Teleki *Ke-gyenczéről* (48.) és Döme Gergely *Köcsmei sárkányáról* (102.).

(1844. II:126–127 l.). Ennek a maga idejében általános tetszéssel fogadott drámának meglátja és igen jól kifejti alaphibáit, elsősorban azt, hogy a két testvér tettei nem magyarázhatók ki lelkük alkatából, s a tengerész látszólagos nagylelkűsége valójában nem az, amint pedig végrehajtja, az nemcsak valószínűtlen, hanem embertelen is. Egypár vonással ügyesen megvilágítja azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar színművet a francia romantikus drámákhoz fűzik, s ezt a megállapítását használhatja még a mai tudomány is.

Legnevezetesebb két bírálata, melyek koruk dráma-bírálatai között is számot tesznek, Hugo *Bankár és bárójáról* és a *Bánk bánról* szólnak. Az előbbi (1847. II:1338–1341. l.) a dicséreteket pazarabb kézzel osztja, mint most tennők, de olyan tiszta képet ad a drámáról, s olyan finom megfigyelésekkel és megjegyzésekkel kíséri bírálatát, hogy határozottan értékes kritikának kell elismernünk. Ítéleteit iparkodik megokolni s meggyőzővé tenni, s ahol apodiktikusan beszél, ott sem hiányzik szavaiból az elhithető erő. Egy részletét, melynek előadása sem válik Vahot szégyenére, ideiktatom:

„Csak most harmadik előadásakor láthatám először e rengeteg hírű színpadi újdonságot, s valóban nem kevésbé voltam meglepetve általa, de koránsem azért, mivel csak 3 személy játszik, s a hely- és időegység oly szorosan és feszesen van megtartva benne, — hanem azért, mert az újabkori úgynevezett polgári drámák közt egyet sem ismerek, mely életvalódsága, egyszerű szerkezete, s a jellemeik forrásaiból kiáradó természetes következetes cselekvényfolyama mellett, oly magas költői belbecsel bírna, mely oly összhangzólag kerekded, minden fölösleg nélküli kiegészített, oly meghatólag tragikai tárgyú és kidolgozású mű volna, s mely eleitől végig annyira bírná részvétünket, s oly hatékony győzelemmel uralkodnék képelmünk s érzelmeink felett, — mint Hugonak ezen „Báró és bankár” című szomorujátéka, melynek látása után a legszigorúbb műbíró is kénytelen felkiáltani: mily szokatlan egyszerű, — s mégis mily nemes, nagyszerű és hatás!”

A *Bánk bán*-bírálat (1845. II:1063–1065. l.) formai szempontból nem mérkőzhetik az előbbivel, nem oly kerek és egységes, nem is ér annyira föl a megbírált munkához, mint amaz, de ez az első kritikánk, mely Katona drámáját az őt megillető polera állítja. Vahot

a Regélőben már három évvel korábban, 1842 szept. 22-én a *Bánk bánt* „az igazi legelső maradandó becsű s nagyszerű magyar drámá”-nak nevezte, de itt a nagy dicséret értékét némileg tompítja a „legelső” szó, ami azt relatívvá csökkenti. 1845-ben magasztalása már nem ismer ily korlátot, Katonát lángeszű költőnek, óriási szellemnek nevezi, a *Bánk bánt* irodalmunk legbecesebb, legdrágább nemeskövének, nemzeti kincsnek, „mely a komolynemű magyar színművek közt *legjobb*, sőt a külföld legjelesebb drámáival is kiállja a versenyt.” A bíráló a dráma tárgyán és a jellemek elemzésén kívül csak egypár megjegyzést ad, de ezek töredékességükben sem értéktelenek: rámutatnak a drámának nem egy, ma már közkeletű, de abban az időben még föl nem ismert jelességére, a cselekvényen és jellemrajzon eláradó erős nemzeti színezetre, a kitűnő korrajzra, mely nemcsak az eseményekben, hanem a szereplők egyéniségében is föltünteti a XIII. század szellemét, a mesteri szerkezetre, a jellemzésben Shakespeare hatására. Mindennél fontosabb azonban az az érdeme, melyet föntebb kiemeltem: Vahot Imre az első irodalmunkban, aki a *Bánk bán* igazi nagyságát, sőt világirodalmi jelentőségét írásban hirdette, nem pusztán magasztaló szólamokkal, hanem meg is jelölve azokat a mozzanatokot, melyekben kiválósága határozódik. Nem szabad ezt az érdemét kiesinyelnünk. Ha meggondoljuk, hogy irodalmunk vezéregyéniségei közül előtte csak Vörösmarty nyilatkozott a *Bánk bán*-ról, jó akarattal ugyan, de Vahotéhoz képest halvány szavakkal, képzett kritikusaink pedig még utána is vagy tíz évig hallgattak Katona remekéről: érdeme dicsőséggé lesz. A kritika arisztokratái helyett ennek a lenézett, megcsúfolt kézművesnek nevéhez fűződik az első komoly *Bánk bán*-kritika érdeme — tegyük le koszorútlan sírjára ezt az egyetlen megszolgált és értékes babérlevelet.

Lett volna még egy, de ettől a másiktól, mely a Petőfinék tett szolgálatokért járna ki neki, talán nem egészen jogosan meg akarják fosztani szigorú kritikusai. Ismeretes, hogy Vahot mint szerkesztő anyagi téren

értékes gondolat; míg Petőfi szokatlanul természetes hangját és előadását többnyire eredetieskedésével akarták magyarázni, ő az egyszerű tárgyhoz illő egyszerű stílt említi. A bírálat legrövidebb, de legbecesebb része Petőfi költészetének általános jellemzése. Nem kimerítő, mert tulajdonképen csak egy oldalról világítja meg, de nagyon értékes, mert egyik legjellemzőbb vonására utal, melyet még hosszú ideig nem emeltek ki: költészetének nemzeti voltára. Petőfit a negyvenes évek közepén, s még utóbb is, népköltőnek tartották, s népiességét méltányolták legteljesebben: a 12-es bíráló népiessége mellett, sőt nagyobb nyomatékka, nemzeti elemét hangoztatja. Kissé dadogó nyelven, de azért igen jól érezteti azt a másoktól akkor még alig látott igazságot, hogy Petőfi költészetének a nemzeti vonások adják meg sajátos színét, s a népies elem csak a nemzetin belül, nem pedig vele szemben vagy önállóan érvényesül. Kimondja, hogy Petőfi népköltő is, mert a népnek is érthető, s mert népies tárgyakat dolgoz föl, de szellemében és művészetében elsősorban nemzeti.

Kár volt a kritikusknak a ma már megfejthetetlen 12-es jel mögé vonulnia, s rosszul tette Frankenburg, hogy nem nyitott számára szélesebb munkakört. Hogy meggyőződését, amint első bírálatából kitetszik, alárendelte a szerkesztő követelésének, az nem válik dicsőségre, de működése mégis javára volt a folyóiratnak. Ha olyan szerephez jut, mint a színi kritikák terén Hazucha, a két folyóirat kritikai rovata határozottan sokat nyert volna.

Értékben mindezeket a bírálatokat jóval meghaladják azok, amelyeket Frankenburg alkalmi munkatársai írtak, két már ismertebb nevű kritikus, Erdélyi és Henszlmann — ezek kritikáira más kapcsolatban kerül majd a sor — és két költő, Gyurmán Adolf meg Tóth Lőrinc. Ez utóbbiak itt szereztek kritikus-i nevet, sőt az első, *Sebeshelyi Gábor* néven írt kritikájával, maradandóbban belevéste emléket az irodalomtörténetbe, mint *Negyedik László* e. tragédiájával.

Gyurmán Adolf *Bánk bán*-kritikájáról általá-

ban úgy beszélnek, mint a *Bánk bán* első komoly méltatásáról. Láttuk, hogy ez az érdem Vahot Imre dolgozatát illeti, mely nyomtatásban pár nappal korábban látott napvilágot. Gyurmán dolgozata (Életképek 1845. II:638—640, 671—673, 700—705. l.) értékelés tekintetében nem haladja meg Vahotét; ezt nem is várhatjuk tőle, mert amint láttuk, Vahot teljesen elismeri a dráma nagyszerűséget s határozottan költői lángelme alkotásának, a legkitűnőbb magyar tragédiának vallja. Sőt Gyurmán egy árnyalattal hidegebb: elismeri, hogy a *Bánk bán* „collossalis mű, a magyar irodalom gyöngye” (II:640. és 639. l.), de fogyatkozásokat is lát benne. Nem is a rajongó ekstasisával, hanem a műbíró nyugalmaival szól róla. Ez a fokozati különbség azonban a két műbíró eltérő vérmérsékletével kapcsolatos és szükségszerű következménye dolgozataik eltérő rendeltetésének is: Vahoté lelkes ujságcikk, inkább hangulatot akar kelteni, Gyurmáné tanulmány, az értelemre kíván hatni.

A korabeli viszonyokhoz mérten nagyterjedelmű bírálat analitikus természetű, s ezt az egyoldalúságát még fokozza, hogy tulajdonképen csak egy szempontból fejtegeti a drámát: a jellemeket vizsgálja, a szereplők lelkivilágát elemzi. Arra a főladatra vállalkozott tehát, amelyet később — természetesen összehasonlíthatatlanul mélyebben és finomabban — Arany végzett el. Ez az elemzés, amint abban az időben szokásos volt, nem annyira a jellemek rajzában nyilvánuló művészetre irányul, mint inkább a jellemeket alkotó vonások kiemelésére s a lelkekben tomboló szenvedélyek föltárására — mégis becsületére válik szerzőjének. A mellékalakokkal röviden végez, Melinda jellemét nem látja egészen tisztán, annál nagyobb megértéssel hatol be a két főalak lelkének rejtelseibe. Bánk érzelme-hullámozásainak rajzán minden zökkenés nélkül haladunk végig, s ez ma, Arany, Gyulai, Péterfy, Beöthy magyarázatai után nagyon sokat jelent. Sőt néhol egyenesen megkap pillantásának élességével. Azt a tájékozatlan olvasóktól még ma is vitatott állítást, hogy Bánkot a királyné kezében megcsillanó tör bírja a gyilkosságra, s így merénylete mintegy jogos ön-

védelem, már ő megcáfolja, igen szabatosan és meggyőző, azóta is ismételt érvekkel: „A határozat ekkor (a IV. fölvonás elején) kétségen túl már meg van érve Bánk bán lelkében; ezt több helyen világosan bizonyítják a nagyur célzásai, legvilágosabban pedig a nyolczadik jelenetben, midőn a királyné a jelenvoltaknak távozást, Bánknak pedig pillanatnyi szünet után maradást parancsolván, emez a falhoz tántorodva, ekkint szól: ’——Vége! Vége már neki!’” A következő fejtegetésekkel még mélyebbre hatol: megértve Katona lélektani tapintatát, utal arra, hogy a nádor még indulattá korbácsolt haragjában is visszadöbben a tett gondolatától s örül, hogy ez alkalommal kisiklott kezéből a királyné. Ez az egy megjegyzése is mutatja, hogy egészen bele tudta magát élni a hős lelki vívódásába és lelki szövetének minden szálát föl tudta fejtetni. Gertrudot sem tartja már Vörösmartyval érthetetlennek, mesteri jellemnek látja, s e bonyolult lélekben dolgozó rúgók közül sokat meg tud különböztetni.

Gyulai Katona-életrajzában úgy gondolja, hogy Gyurmán „minden nyomon elárulja a tragikai alap erősségében való kételkedést, a részletek miatt nem látja az egészet s a mellékindok feledteti vele a főt.” (192—193. l.) Azt hiszem, a magyar kritika mestere félreértette Gyurmánnak kissé nehézkes, nem mindég szerencsésen fogalmazott fejtegetéseit, és elítélő véleményét a kritikának arra a rosszul választott szavára alapítja, hogy a nádor tettét nem szabad a *közmorálhoz* mérni, mert akkor ártatlanul lakolt volna. Gyurmán valóban *közmorált* mond, de azon nem az *egyetemes morált*, az *erkölcsi világrendet* érti, mint Gyulai, hanem a *közönséges, mindennapi morált*, és ezzel szembehelyezi azt a *magasabbrendű morált*, mely az erőszakos tettek megítélésében tekintettel van a bűnös és az áldozat állására, körülményeire és a tett következményeire. Gyurmán azt akarja mondani — s ez is újabb bizonyítéka, mennyire megértette a drámát és megérezte a tragikum igazi alapját — hogyha Bánk és Gertrud egyszerű

közemberek, s az utóbbi nem ártatlan öccse merényletében, akkor Bánk joggal ölhetette volna meg beesülete megrontóját. Bánk azonban nádor, áldozata a király hitvese, s az a merényletben ártatlan, a gyilkosság nyomán pedig szörnyű pusztulás jár: ezért ostorozza Bánkot a gondviselés egész életén át sajgó fájdalommal. Gyurmán a helyett, hogy messze kerülne, igen közel jut azokhoz a mozzanatokhoz, melyekben később Gyulai a *Bánk bán* tragikumát kereste.

Gyurmán kritikája nem világítja meg a *Bánk bán* minden jelességét; de ha nem akart többet, mint egy szempontból kellő fénybe állítani Katona remekét, ennek a föladatnak becsülettel megfelelt. Alaposan, tudományos módszerrel, meggyőzően bizonyította, hogy Katona a jellemrajzban mester — s ez olyan érdem, mely kritikáját a negyvenes évek legjava termései közé emeli. Kár, hogy kritikusi pályája ezzel az első dolgozatával megszakadt, s maga Gyurmán egyike lett a kritikusaink sorában oly gyakori torzóknak.

A szépirodalom és a jogtudomány terén egyaránt munkás Tóth Lőrinc-nek is az az egyetlen nevezetes bírálata, melyet Jókai első regényéről, a *Hétköznapiokról*, az Irodalmi Őr 1846-iki évfolyamába írt. Egészen más jellegű és értékű, mint a Rajzolatokba írt ifjúkori színi kritikái. Ez a bírálata (II:45 50. l.) nemcsak a regénynek, hanem a költőnek is első alapos méltatása s mint Jókai első, megbízható értékelése nagyobb figyelemre méltó annál, amelyben eddig részesült. Jelentőségét fokozza, hogy alig egy évvel Jókai föltűnése után készült, s bár határozott ítéletének kimondására nem állott több anyag a kritikus rendelkezésére, mint egy regény s egypár novella, mégis olyan biztos szemmel ismeri föl a költő legnagyobb érdemeit és fogyatkozásait, hogy végső megállapításain a mai kor esztétikájával fölvértezett bíráló sem változtat. Sőt ami első hallásra szinte hihetetlennek tetszik, megtalálni benne csirájában Jókai értékelésének két ellentétes irányát, mind Péterfyét, aki gáncsolta, mind magasztalóit, akik